

LBRIS

We know
books

CHARLES DIEHL

BIZANȚ Mărire și decădere

Traducere de Ion Biciolla

Ediție îngrijită de Cătălina Călinescu

Editura BOOKSTORY

București

– 2024 –

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României**DIEHL, CHARLES**

Bizanț : mărire și cădere / Charles Diehl ; trad. de I. Biciolla ;
ed. îngrij. de Cătălina Călinescu. - București : Bookstory, 2024
ISBN 978-630-6613-26-7

I. Biciolla, Ion (trad.)

II. Călinescu Cătălina (ed. îngrij.)

94

Redactare și corectură: CĂTĂLINA CĂLINESCU

Copertă: TATIANA DANIELA POPESCU

Toate drepturile asupra prezentei ediții sunt rezervate Editurii Bookstory.
Nicio parte din această lucrare nu poate fi reprodusă, stocată sau transmisă
sub altă formă fără acordul prealabil al editurii.

Copyright © Editura Bookstory, 2024

Byzance, grandeur et décadence

EDITURA BOOKSTORY

București, str. Osiris nr. 24, sector 5

telefon: 021.421.10.96 / 0753.103.442

e-mail: editurabookstory@gmail.com

site: www.editurabookstory.ro

info@editurabookstory.ro

Cuprins**PARTEA I
EVOLUȚIA ISTORIEI BIZANȚULUI**

Capitolul I. Formarea imperiului oriental	13
De la fondarea Constantinopolului la finalul secolului al IX-lea (330–867)	13
<i>Domnia lui Iustinian (518–565)</i>	15
Transformarea și organizarea imperiului oriental	16
<i>Opera dinastiei Isauriene (717–867)</i>	19
Capitolul II. Apogeul imperiului și căderea (867–1453)	21
Apogeul imperiului sub dinastia din Macedonia (887–1081)	21
Renașterea imperiului sub Comneni (1081–1204)	24
Imperiul sub Paleologi (1261–1453)	27

**PARTEA A II-A
ELEMENTELE PUTERII BIZANTINE**

Capitolul I. Guvernarea imperiului	33
Originile și caracterul puterii imperiale	33
Formele exterioare ale autocrației imperiale	35
Întinderea puterii imperiale	37
Limitele puterii imperiale	39
Viața imperială	43
Puterea instituției imperiale	44
Capitolul II. Armata și apărarea monarhiei	45
Compunerea armatei	45
<i>Mercenarii</i>	46
Calitățile armatei imperiale și locul ei în societate	49
Defectele organizării militare	52
<i>Generalii</i>	53
Armatele de la frontiere și apărarea teritoriului	55

Războiul la frontieră.....	57
Marina.....	59
Capitolul III. Diplomația bizantină.....	61
<i>Bizanțul și lumea barbară.....</i>	61
Mijloacele diplomației bizantine și acțiunea ei	
politică.....	63
Acțiunea religioasă.....	68
Rezultatele diplomației bizantine.....	69
Primejdiile diplomației imperiale.....	72
Capitolul IV. Administrarea imperiului.....	74
Evoluția administrației bizantine.....	74
Caracteristicile guvernului central și ale organelor	
administrative.....	76
Guvernarea provinciilor.....	77
Centralizarea administrativă.....	78
Chestiunea financiară.....	79
Unitatea națională.....	82
Unificarea prin elenism.....	84
Unirea prin ortodoxie.....	85
Asimilarea țărilor cucerite.....	86
Bulgaria.....	86
Regiunea Eufратului.....	88
Italia de Sud.....	90
Capitolul V. Puterea economică.....	93
Cauzele prosperității imperiului. Căile comerciale.....	93
Porturile.....	94
Marina și expansiunea economică.....	97
Obiectele comerțului.....	99
Politica economică a imperiului.....	102
Agricultura și regimul pământului.....	105
Situația agriculturii.....	107
Capitolul VI. Constantinopol.....	109
De unul singur, tot imperiul.....	109
Marea cetate militară.....	110
Un oraș monden.....	112
Monumentele cetății.....	113

<i>O capitală a religiei.....</i>	115
<i>Un mare centru industrial și comercial.....</i>	118
<i>Cetatea culturii și a artei.....</i>	120
<i>Orașul plăcerii.....</i>	121
Populația Constantinopolului și aspectul străzilor.....	122
Capitolul VII. Asia – forța imperiului.....	126
Populațiile Anatoliei.....	127
Viața provincială în Asia Mică.....	129
Primejdiile forței provinciale.....	134
Patriotismul bizantin.....	135
Viața provincială în Europa.....	135

PARTEA A III-A ELEMENTELE DE DESCOMPUNERE

Capitolul I. Demoralizarea politică.....	140
Cauzele anarhiei politice.....	140
Revoluțiile populare.....	142
<i>Sedițiunea de la Nika.....</i>	143
<i>Revoluția de la 1042.....</i>	144
<i>Revoluțiile Bisericii.....</i>	146
<i>Revoluția din 1057.....</i>	147
<i>Insurecțiunile militare.....</i>	148
<i>Revoluția din palat.....</i>	150
Consecințele anarhiei politice.....	150
Capitolul II. Demoralizarea socială.....	153
Patimile dominante ale societății bizantine.....	153
Religia.....	155
<i>Spiritul de intrigă și viața de Curte.....</i>	156
Caracterul bizantin. Pecetea orientală.....	157
Pecetea elenică.....	159
Contrastele caracterului bizantin.....	160
Mihail Psellos.....	161
Ioan Cantacuzino.....	163
Familia Comnenilor.....	164
Kecavmenos.....	166

Capitolul III. Elementele de descompunere ale imperiului	168
Originile feudalității în Orient	168
<i>Feudalitatea orientală în secolul al X-lea</i>	170
Puterea centrală și aristocrația feudală	172
<i>Marile răscoale feudale din secolul al X-lea</i>	173
Triumful feudalității în secolul al XI-lea	178
Feudalitatea orientală în secolele XIII și XIV	180
Capitolul IV. Elementele de descompunere ale imperiului (continuare)	182
Biserica în societatea bizantină – Patriarhatul	182
<i>Călugării</i>	183
<i>Biserica și statul</i>	185
Monarhismul și imperiul. Cearta icoanelor și lupta pentru libertatea Bisericii	186
<i>Dezvoltarea proprietății mănăstirești</i>	189
<i>Decăderea instituției monahale</i>	191
Patriarhatul și imperiul	193
<i>Mihail Cerularios</i>	194
<i>Patriarhatul și papalitatea</i>	196
Capitolul V. Imperialismul bizantin	198
Imperialismul bizantin în Occident	199
Politica imperialistă a împăraților macedoneni	202
Politica imperialistă a Comnenilor	204
Imperialismul bizantin în Orient	209
Capitolul VI. Decadența economică	213
Decadența agriculturii	213
Decăderea comerțului	216
Situția financiară a imperiului	224
Capitolul VII. Decadența militară și fărâmițarea teritorială a imperiului	227
<i>Micșorarea efectivelor militare</i>	227
<i>Scăderea valorii armatei</i>	230
<i>Comandamentul armatei</i>	234
<i>Consecințele decăderii militare</i>	235

Fărâmițarea teritorială a monarhiei	237
<i>Pierderea Asiei</i>	237
<i>Dezmembrarea imperiului în secolul al XIII-lea</i>	238
<i>Ruinarea imperiului sub Paleologi</i>	239
Capitolul VIII. Bizanțul și Occidentul	242
Cauze religioase	242
<i>Ruptura politică între Roma și Bizanț</i>	244
<i>Ruptura religioasă între Roma și Bizanț</i>	246
Rațiuni politice	249
Rațiuni comerciale	253
<i>Cruciada a IV-a și urmările ei</i>	255
În epoca Paleologilor	256

PARTEA A IV-A SERVICIILE ADUSE DE BIZANȚ

Capitolul I. Civilizația bizantină	259
Tradiția clasică	260
<i>Pecetea creștină</i>	266
<i>Contactul cu Orientul</i>	268
Mișcarea ideilor	270
<i>Istoria</i>	270
<i>Teologia</i>	274
<i>Mișcarea ideilor filosofice</i>	277
<i>Retorica și elocința</i>	278
<i>Varietatea cugetării bizantine</i>	279
<i>Caracterul literaturii bizantine</i>	280
Dezvoltarea artei bizantine	283
Viața bizantină	288
Capitolul II. Răspândirea ortodoxiei și formarea lumii slave	291
Bizanțul și lumea slavă	291
<i>Bizanțul și Bulgaria</i>	295
<i>Bizanțul și Rusia</i>	298
<i>Bizanțul și Serbia</i>	302
<i>Bizanțul și România</i>	304
Bizanțul și Orientul asiatic	305

Capitolul III. Răspândirea civilizației bizantine în Occident	309
Cauzele influenței bizantine.....	309
Bizanțul și arta occidentală.....	312
Influența intelectuală a Bizanțului asupra Occidentului.....	317
CONCLUZII	322
Moștenirea Bizanțului.....	322
Bizanțul și turcii.....	323
<i>Bizanțul și elenismul</i>	325
Bizanțul și Rusia.....	327
Bizanțul și ambițiile balcanice.....	332

PARTEA I

Evoluția istoriei Bizanțului

Cu toate lucrările ce au reînnoit-o în ultimii cincizeci de ani, istoria Imperiului Bizantin rămâne, mereu, obiectul prejudecăților îndărătnice. Pentru mulți dintre contemporanii noștri apare, tot așa cum apărea pentru Montesquieu și lui Gibbon: continuarea și decadența Imperiului Roman. Adevărul arată însă că Bizanțul a fost cu totul altceva.

Oricât se va fi proclamat, cu plăcere, moștenitor și continuator al Romei; oricât împărații săi se vor fi intitulat, până în ultima zi, „bazileii romanilor”; oricât ambițiile principilor care o guvernară vor fi cuprins adesea lumea occidentală și nu vor fi renunțat, niciodată, la drepturile ce le formulau asupra anticei și glorioasei capitale a imperiului; Bizanțul devenise, de fapt, foarte repede, ceea ce a fost: o monarhie a Orientului.

Nu trebuie să-l judecăm deloc prin comparație cu amintirile zdrobitoare ale Romei: așa cum s-a spus, pe drept cuvânt, Bizanțul a fost „un stat al Evului Mediu, așezat la frontiera extremă a Europei, la marginile barbariei asiatice”¹. Așa cum a fost, a fost mare.

De altfel, după războiul celor o mie de ani, ce a supraviețuit căderii Imperiului Roman, Bizanțul n-a coborât deloc, cum ne place să credem, în mers neîntrerupt spre ruină. Crizelor, în care era gata-gata să se prăbușească, le-au urmat, de multe ori, perioade de o splendoare fără pereche, când, după spusele unui cronicar, „imperiul – această femeie bătrână – apare ca o față împodobită cu aur și pietre prețioase”.

¹ Rambaud, *L'Empire Grec au X-e siècle*, p. 7.

Bizanțul a trăit o mie de ani, și nu datorită numai vreunei întâmplări fericite: a trăit glorios. A avut mari împărați și iluștri oameni de stat, diplomați abili, generali victorioși, care l-au guvernat și au condus afacerile; în mâinile lor, Bizanțul a îndeplinit, în lume, o mare operă.

Înainte de cruciadele și cu o mai multă perseverență poate a fost campionul creștinătății împotriva necredincioșilor; în fața barbariei, a fost centrul unei admirabile civilizații, cea mai rafinată, cea mai elegantă pe care a cunoscut-o Evul Mediu, timp îndelungat. A fost educatorul Orientului slav și asiatic; în final, influența sa se întinsese până în Occident, care a învățat nemăsurat de mult la școala Constantinopolului.

Și, fără îndoială, acest imperiu a avut cusururile sale, greșelile sale, viciile sale și apoi s-a năruit, în 1453, sub loviturile turcilor.

Totuși, dacă am încerca să exprimăm, printr-o schemă grafică, evoluția istoriei sale milenare, nu va trebui să o realizăm printr-o linie dreaptă coborând, fără oprire, spre prăpastie, ci printr-o serie de curbe, rând pe rând, urcând și coborând.

Acest lucru nu trebuie pierdut niciodată din vedere dacă dorim să înțelegem istoria Imperiului Bizantin și să studiem cauzele profunde ale grandorii și decadenței sale: iată de ce, înainte de a porni la acest studiu și pentru înțelegerea sa, este indispensabil să amintim, într-un scurt rezumat, trăsăturile caracteristice ale acestei lungi istorii și evoluția acestui imperiu milenar.

CAPITOLUL I

Formarea imperiului oriental

I

De la fondarea Constantinopolului la finalul secolului al IX-lea (330–867)

În ziua când Constantin întemeiază Constantinopolul și face din el a doua capitală a Imperiului Roman, în aceea zi – 11 mai 330 – se nascu Imperiul Bizantin. Prin poziția sa geografică, în punctul unde Europa se întâlnește cu Asia, Constantinopolul era centrul natural în jurul căruia se putea grupa lumea orientală. Pe de altă parte, prin pecetea elenică ce îl marca și, mai ales, prin caracterul nou ce îi dădea creștinismul, tânăra capitală, „noua Romă”, se deosebea profund de cea veche și simboliza noile aspirații și caractere ale lumii orientale. Prin aceasta, cu toate că Imperiul Roman a stăruiat încă un secol și jumătate – până în 476 –, cu toate că, până la finalul secolului al VI-lea, tradiția romană rămânea încă vie și puternică, totuși partea orientală a monarhiei se strângea în jurul orașului lui Constantin și lua, ca să spun așa, cunoștință de ea însăși.

În afară de aceasta, începând cu secolul al IV-lea, sub păstrarea aparentă și teoretică a unității romane, nu o singură dată cele două jumătăți ale imperiului s-au separat, guvernate de doi împărați deosebiți; iar când, în 395, Teodosiu cel Mare muri, lăsând celor doi fii ai săi – Arcadius și Honorius – o moștenire împărțită în două imperii, separația, care, de mult timp, tindea să izoleze Orientul de Occident, se consolida și devenea definitivă.

Pe parcursul lungii perioade istorice – de la anul 330 până la 518 –, două crize grave, zguduind imperiul, se

încheiară prin a da părții orientale fizionomia sa proprie. Una a fost provocată de invazia barbară. S-a putut crede întâi că Bizanțul nu o va suporta mai bine decât Roma, că n-ar rezista la lovitura formidabilă ce-i dădeau, în cursul secolului al V-lea, rând pe rând, vizigoții lui Alaric, hunii lui Attila, ostrogoții lui Teodoric. De fapt, s-a întâmplat altfel. Pe când șefii barbari își croiau regate din fâșiile imperiului din Occident, pe când ultimul împărat roman dispărea în 476, invazia aluneca de-a lungul frontierei imperiului din Orient și nu-l încălca decât trecător: astfel că noua Romă rămânea în picioare – parcă mărită de toată catastrofa în care se scufunda vechea Romă, și prin aceasta, aruncată și mai mult, spre Orient.

Cealaltă criză a fost criza religioasă. Orientul a fost locul unde se născură toate ereziile ce au tulburat Biserica în secolele al IV-lea și al V-lea: arianism, nestorism, monofizism, toate aceste complicate discuții, în care s-au ciocnit, într-un contrast uluitor, spiritul grec captivat de subtila metafizică teologică și clarul și sobrul geniu al lumii latine, în care s-au îmbrâncit, de asemenea, într-o luptă violentă, episcopatul Orientului, suplu și docil servitor al voinței stăpânului, cu mândria intransigentă, cu fermitatea ambițioasă a pontifilor romani. Începând cu a doua treime a secolului al V-lea, schisma separa, pentru prima oară, Roma și Bizanțul. Și tot mai mult apărea, în timpul Zenonilor și Anastasiilor, concepția unui imperiu oriental, trăind o viață proprie și în care se întâlneau deja unele dintre trăsăturile caracteristice ale celui ce avea să fie Imperiul Bizantin: o monarhie absolută, în felul monarhiilor orientale; o administrație foarte centralizată; o biserică, a cărei limbă era cea grecească și care, prin aceasta, tindea să se constituie într-un organism independent, o

biserică ce, pe de altă parte, depindea strâns de statul care o conducea. Evoluția care atrăgea Bizanțul spre Orient părea aproape de încheiere.

Domnia lui Iustinian (518–565)

Această evoluție ce părea naturală și necesară este întreruptă de secolul al VI-lea. Împăratul Iustinian, a cărui puternică figură domină toată această epocă, a dorit să fie un împărat roman, și a fost, cu adevărat, ultimul dintre marii împărați ai Romei.

Acest țaran din Macedonia a fost reprezentantul eminent al celor două mari idei, ideea imperială și ideea creștină, și, prin aceasta, numele său este însemnat în istorie. Moștenitor al Cezarilor și plin de amintirile măreției romane, el avea toate orgoliile și toate ambițiile. Visa să reconstituie unitatea romană, să restrângă drepturile imprescriptibile pe care Bizanțul, moștenitor al Romei, le avea asupra regatelor barbare din Occident; și, într-adevăr, a recucerit Africa, Italia, Corsica, Sardinia, Balearele, o parte din Spania; regii franci ai Galiei au acceptat suzeranitatea lui.

Continuator al marilor împărați ai Romei, a fost, ca și ei, legea vie, încarnarea deplină, a puterii absolute; el a fost legislatorul impecabil, reformatorul preocupat de buna ordine a imperiului. El a dorit, în final, să-și împodobească măreția imperială cu toate magnificențele: Sfânta Sofia, pe care a reconstruit-o, era monumentul incomparabil prin care a dorit să eternizeze gloria domniei sale și a numelui său. În prezent, la San Vitale din Ravenna, mozaicurile scânteietoare din pristolul solitar evocă, în chip uimitor, pompa fastuoasă de care se înconjurau stăpânii Palatului Sacru din Bizanț.

Iustinian a visat ceva mai mult. Reprezentant și vicar al lui Dumnezeu pe Pământ, și-a fixat drept scop să fie campionul ortodoxiei și să propage în lume adevărata credință. Dar poate, în ambițiile sale formidabile, el avea mai multă măreție aparentă decât reală și Teodora poate – și ea, de asemenea, o parvenită, devenită împărăteasă – vedea mai just decât imperialul ei soț.

Pe când Iustinian, pierzându-se în visurile unei ambiții grandioase și înfumurate, nu prețuia decât Occidentul și se mângulea de a susține Imperiul Roman reconstituit pe baza strânsei alianțe restabilită cu papalitatea, Teodora, cu un sentiment mai clar și mai exact al realităților, își întorcea ochii spre Orient. Ea a dorit să domolească certurile dăunătoare puterii imperiului, să readucă, prin concesii oportune, naționalitățile disidente – precum acelea din Siria și din Egipt – și, chiar cu prețul unei rupturi cu Roma, să reconstituie unitatea puternică și solidă a monarhiei orientale.

Putem întreba dacă imperiul visat de ea, mai strâns, mai omogen, n-ar fi rezistat mai bine perșilor și arabilor; și putem susține, fără niciun paradox, că această domnie ilustră a lui Iustinian, oprind evoluția naturală a imperiului din Orient, epuizându-l în serviciul ambițiilor excesive, i-a făcut, cu toată strălucirea de care a înconjurat-o, mai mult rău decât bine. Orientul neglijat avea să se răzbune – în modul cel mai cumplit.

II

Transformarea și organizarea imperiului oriental

Cu toate tendințele ce-l antrenau spre Orient, Imperiul Bizantin totuși apărea încă un continuator al Romei. Latina rămânea – oricât de straniu era acest lucru – limba oficială;

tradiția romană era în Bizanț atotputernică; administrația păstra titlurile și cadrele cu care o dotaseră cezarii.

Transformarea în sens oriental a imperiului, pornită la începutul secolului al VIII-lea, s-a precipitat și s-a încheiat la mijlocul secolului al IX-lea.

Imperiul a plătit scump marile ambiții ale lui Iustinian. Murind el, lichidarea operei sale a fost dezastruoasă. În interior, din punct de vedere financiar și militar, monarhia este epuizată lamentabil. În afară, amenințarea perșilor redevine redutabilă și curând se abate asupra imperiului, și mai teribil încă, torentul invaziei arabe. Certurile religioase agravează anarhia politică. În istoria Bizanțului, secolul al VII-lea (610–717) este una dintre perioadele cele mai sumbre, o epocă de criză gravă, un moment decisiv, când pare să fie în joc chiar existența imperiului.

Fără îndoială, în acest răstimp, putem vedea figuri mari și interesante. Printr-un magnific și tenace efort, Heraclius (610–641) îi oprește și îi respinge pe perșii victorioși; în capul legiunilor, pe care le înflăcărează cu entuziasmul său, el duce războiul în inima Asiei; triumfă la Niniva, triumfă la porțile Ctesifonului și intră în legendă ca primul dintre cruciați.

Politica sa religioasă completează opera sa militară și se sforțează de a reda, monarhiei de fapt reconstituită, unitatea morală. Dar chiar în timpul vieții lui, imperiul se dezmembrează. Arabii cuceresc Siria, Egiptul, Africa de Nord, Armenia; în Italia, lombarzii sunt stăpâni peste mai mult de jumătatea din peninsula.

Frontierele imperiului nu mai cuprind decât Asia Mică, Peninsula Balcanică, exarhatul din Ravenna: un teritoriu restrâns și amenințat de lombarzi, de slavi, de arabi și de bulgari. Până atunci, monarhia rămăsese un Imperiu Roman cu caracter universal: acum ea devenea un

imperiul numai bizantin, ale cărui forțe se concentrau în jurul Constantinopolului.

Din toate acestea a rezultat o serie de profunde transformări.

Transformare etnografică: slavii se instalează în Balcani; sârbii și croații, la nord-vest; bulgarii, la nord-est.

Transformare administrativă: în scop de apărare, toate puterile sunt concentrate în mâinile militarilor; începe a se organiza regimul *temelor*, care va dura cât imperiul.

Transformare socială: elementul grec ocupă pe fiecare zi un loc tot mai mare; în limbă, unde latina dispare în fața celei grecești; în literatură, ce se inspiră din idei și se modelează după noi forme; în obiceiurile vieții; în timp ce elementul creștin își marchează, tot mai mult, prin rolul jucat de Biserică în afacerile publice și prin dezvoltarea crescândă a monahismului, supremația sa.

Transformare politică: rivalitatea cu Roma s-a înăsprit prin neconținute conflicte; se pregătește ruptura care curând va detașa Occidentul de Bizanț și, prin aceasta, atenția suveranilor se va concentra, tot mai mult, asupra Orientului. Fără îndoială, această transformare ce reînnoiește aproape radical imperiul n-a fost deloc fericită.

Progreselor superstiției le corespunde sălbătăcirea moravurilor; neconținutele revolte militare mărturisesc demoralizarea crescândă, lipsa crescândă de loialitate și de fidelitate.

Dar, cu toată decăderea monarhiei, slăbită în exterior, amenințată la toate frontierele, tulburată, în interior, de o anarhie de douăzeci de ani (695–717), un fapt important, esențial, apare la scadența acestei tulbure perioade de transformări și de gestație.

Există un Imperiu Bizantin, diminuat fără îndoială, dar mai strâns, separat de restul mort al Occidentului și de

pericolul separatismelor orientale, un imperiu capabil să fie puternic organizat și să trăiască îndată ce se va găsi o mână viguroasă care să-l conducă.

Opera dinastiei Isauriene (717–867)

Acea mână se găsi. Împărații Isaurieni (717–867)¹ au fost făuritorii glorioși ai reorganizării definitive a imperiului.

Îi judecăm adesea foarte sever – și foarte rău – pe împărații iconoclaști. Ne amintim, mai ales, de politica lor religioasă, ale cărei intenții și țintă nu sunt înțelese, de altfel, perfect. Uităm în ce situație au găsit imperiul și ce muncă de reorganizare completă au trebuit să desfășoare.

Leon al III-lea și Constantin al V-lea au fost foarte mari împărați, violenți, autoritari, pasionați și duri; dar și mari generali, care au înfrânt avântul islamului² și au nimicit ambițiile bulgarilor; administratori abili, care au realizat o mare operă legislativă, administrativă și socială și cărora chiar adversarii lor le-au dat, câteodată, dreptate.

Neîndoios, politica lor a avut câteva urmări supărătoare. În interior, cearta asupra icoanelor a tulburat Orientul timp de o sută douăzeci de ani (726–842); în exterior, au fost alte dezastre: ruptura de Roma, pierderea Italiei, restabilirea imperiului pe seama lui Carol cel Mare

¹ Dinastia Isauriană a domnit de la 717 la 802. Dar succesorii ei (802–867) au continuat opera sa și au încheiat-o.

² Succesele lor, cu totul altfel decisive decât cel realizat de Carol Martel în câmpiile de la Poitiers, au fost de altfel foarte mult ajutate de întronarea abasizilor, care a transportat capitala califilor din Siria apropiată pe Eufratul îndepărtat și, de asemenea, și prin certurile ce au tulburat și slăbit, în decursul celei de-a doua jumătăți a secolului al VIII-lea, Imperiul Arab.

(800); lucruri care, de altfel, s-au finalizat prin a arunca Bizanțul spre Orient.

Dar, pe de altă parte, în mâna viguroasă a Isaurienilor, puterea imperială – ieșită victorioasă din lupta împotriva Bisericii ce își reclama libertatea – s-a întărit foarte mult; și cu toate pericolele externe – pericolul bulgar ce amenința, la începutul secolului al IX-lea, chiar Constantinopolul, cucerirea Cretei de către arabi (826), care a înlăturat orice siguranță în mările orientale –, imperiul era, către mijlocul secolului al IX-lea, strălucitor și puternic.

Sub domnia împăratului Teofil (829–841) Curtea din Bizanț rivaliza – prin splendoarea construcțiilor, prin luxul Palatului Sacru, prin strălucirea civilizației – cu Bagdadul califilor.

La ieșirea din acea lungă perioadă de tulburări, literatura și arta păreau a-și regăsi o nouă vigoare și deja prevesteau o renaștere măreață. Universitatea din Constantinopol, reconstituită de Cezar Bardas (către anul 850) redevenea centrul unei culturi intelectuale admirabile.

Influența imperiului se făcea simțită în afară până în lumea slavă, căreia Chiril și Metodiu, „apostolii slavilor”, îi aduceau, odată cu credința ortodoxă, alfabetul și limba sa literară. În fine, din anul 842, unitatea religioasă era restabilită în imperiu și Biserica greacă lua, din ce în ce mai mult, o formă națională pe care o sublinia și preciza schisma lui Photius.

Astfel, în momentul când se încheie această perioadă, există cu adevărat o naționalitate bizantină, formată încet în decursul evenimentelor; și un imperiu, hotărât oriental, preludiu la apogeul măreț, care, între sfârșitul secolului al IX-lea și mijlocul secolului al XI-lea, va însemna o sută cincizeci de ani de splendoare, de prosperitate și de glorie.

CAPITOLUL II

Apogeul imperiului și căderea (867–1453)

I

Apogeul imperiului sub dinastia din Macedonia (887–1081)

Din 867 până în 1025, Imperiul Bizantin a cunoscut o sută cincizeci de ani de splendoare fără seamăn. Timp de un secol și jumătate a avut în fruntea sa o succesiune de suverani, care, aproape toți, au fost oameni de seamă.

Vasile I, fondatorul dinastiei – Nichifor Focas și Ioan Tzimischis, uzurpatori glorioși care au guvernat sub nume de prinți legitimi – și Vasile al II-lea, care a domnit o întreagă jumătate de secol (976–1025), n-au fost deloc împărați de Bizanț așa cum le place unora să îi prezinte mai degrabă.

Au fost oameni energici, duri, fără scrupule adesea și fără milă, voințe autoritare și puternice, preocupați mai mult de a se face temuți decât iubiți; dar au fost bărbați de stat, pasionați pentru grandoarea imperiului, iluștri conducători de războaie care își petrec viața în tabere, printre soldați, în care văd și iubesc izvorul puterii monarhiei; au fost administratori abili, de o energie tenace și inflexibilă, și pe care nimic nu îi face să ezite când e vorba de a asigura binele public.

Nu au deloc gustul cheltuielilor inutile; sunt preocupați numai să sporească bogăția națională: fastul scânteietor al palatului, alaiul zadarnic al cortegiilor și al ceremoniilor nu îi interesează decât în măsura în care servesc politica lor și întrețin prestigiul suveranului.

Geloși de autoritatea lor, ei – cel puțin cei amintiți – n-au favoriți: consilierii lor sunt adesea oameni obscuri pe care îi întrebuințează și cărora le rămân stăpâni. Pierduți după glorie, cu inima plină de cele mai mari ambiții, ei au dorit să facă din Imperiul Bizantin marea putere a lumii orientale, campion al elenismului și totodată al ortodoxiei; și prin efortul magnific al armelor lor, prin abilitatea suplă a diplomației lor, prin vigoarea guvernării lor, și-au realizat visul.

De la sfârșitul secolului al IX-lea și, mai mult, începând din prima treime a secolului al X-lea, imperiul reia, îndrăzneț, ofensiva pe toate frontierele. În Asia, arabii dau înapoi de la linia Halysului până dincolo de Eufrat; armatele imperiale parcurg victorioase Cilicia, Siria, Palestina, iar Ioan Tzimiskes împinge escadroanele sale până la porțile Ierusalimului.

În Europa, Imperiul Bulgar, din care țarii Simeon și Samuel făcuseră, în Balcani, rivalul redutabil al Bizanțului, se prăbușește în sânge, sub loviturile lui Vasile al II-lea, căruia recunoștința supușilor săi îi decerna porecla tragică de „Bulgaroctonul”.

Flotele bizantine fac, din nou, împotriva pirateriei corsarilor musulmani, poliția mărilor. Până în depărtata Italie, tradiția mereu vie a vechilor ambiții romane redeșteaptă pretenții niciodată uitate, iar în fața Cezarilor Sfântului Imperiu Roman de Neam Germanic, bazele bizantini mențin drepturile și prestigiul majestății lor seculare.

Cu o întindere pe care nu o cunoscuse din timpurile îndepărtate ale lui Iustinian, imperiul guvernează din Siria la Dunăre, din Armenia anexată în Italia de Sud recucerită. Și, de jur-împrejurul său, diplomația abilă îi grupează în cortegiu de vasali: italieni și slavi, armeni și caucazieni, prin care influența Bizanțului se propagă, în mod larg, prin

lume. Ca Roma altădată, Bizanțul este marele educator al barbarilor: croați, sârbi, bulgari, ruși îi datorează acestuia religia și limba lor literară, arta și formele lor de guvernământ; toți s-au potolit, îmblânzit și instruit la strălucirea civilizației bizantine.

În timpul împăraților din casa de Macedonia, Constantinopolul este, cu adevărat, cetatea-regină, unde se concentrează toată eleganța, tot rafinamentul luxului și artei, plăcerile delicate ale spiritului și capodoperele unei industrii savante, minunile arhitecturii și distracțiile circuitului și teatrului; este „Parisul Evului Mediu”, ale cărui bogății și splendoare atâta în lumea barbară pofa și admirația.

În fine, în mâna prinților energici, ordinea și siguranța – garanțiile prosperității – se restabilesc în imperiu; edificiul puterii absolute se consolidează; și, în monarhia orientată reconstituită, împărații din casa de Macedonia râvnesc, ca odinioară Iustinian, la dubla glorie de legistatori și de administratori.

Când moare, în 1025, Vasile al II-lea, Imperiul Bizantin era la apogeul puterii, prosperității și gloriei. Teritoriul său fusese mai mult decât dublat. Orgoliul marilor baroni feudali era doborât. Tezaurul închidea o rezervă de peste un miliard. Și, în tot Orientul, monarhia era înconjurată de un prestigiu strălucitor.

Pentru a menține acest prestigiu și această putere, ar fi fost de ajuns principii energici, care să continue tradițiile unei politici abile și puternice. Din nefericire, au urmat guverne de femei sau suverani mediocri și neglijenți. Acesta a fost punctul de plecare al unei noi crize.

Sub împărați mai slabi, aristocrația doborâtă a ridicat capul; și, de teama răscoalelor militare, puterea armatei a fost lăsată să se irosească. A apărut un guvern civil, de biurocrați sau de intelectuali; și, în curând, a fost anarhia. Anarhie periculoasă. Căci, din exterior, urcau spre orizont

două grave primejdii: normanzii în Occident și turcii selgiucizi în Orient.

Nu că acești inamici puteau fi mult mai redutabili decât atâția alții pe care Bizanțul îi învinsese altă dată; ca pe atâția alții, Bizanțul i-ar fi putut eleniza, supune influenței sale și face vasalii săi. Dar acum imperiul era mai slab. Adăugați schisma, ruptura definitivă cu Biserica Romană, care a fost altă cauză de tulburări. Bizantinii păreau că nu duc nicio grijă. Intrigi de Curte și războaie civile, revoluții la Constantinopol și anarhie în provincii: iată aspectul monarhiei timp de aproape douăzeci și cinci de ani.

În 1081, trei împărați își disputau puterea. Iar turcii, învingătorii lui Roman al IV-lea, în dezastruoasa zi de la Mantichiart (1071) își așezau tabăra aproape în fața Constantinopolului.

Părea în ajunul ruinei.

II

Renașterea imperiului sub Comneni (1081–1204)

Și totuși, încă o dată, imperiul a cunoscut o restaurare neașteptată. Aceasta a fost opera dinastiei Comnenilor (1081–1185). Ca și Capețienii în Franța, Comnenii erau o mare familie feudală și urcarea lor pe tron părea să marcheze triumful mării aristocrații militare. Ca și Capețienii, Comnenii au știut să reconstituie autoritatea monarhică zdruncinată.

Patru principii eminenți se succedă la tron: Alexis și Ioan, mari generali, administratori abili, diplomați ingenioși; Manuel, cel mai seducător, viteaz până la temeritate și totodată teolog subtil, elegant, fastuos, om de petreceri și literat, amestec curios de calități cavalierești din Occident

și de spirit tradițional bizantin, și care a fost, poate, pe tronul imperial, ultimul dintre marii suverani ai monarhiei, prin ambițiile-i nemăsurate, ca și prin efortul de a le realiza; Andronic, în fine, cel mai inteligent din familie, care – după ce umpluse secolul al XII-lea cu zvonul aventurilor sale romantice și cu scandalul viciilor sale odată ajuns pe tron, a dat de gândit contemporanilor că, prin înaltele lui calități „ar fi putut să fie egal celor mai mari”: puternică și pitorească figură, genială și coruptă totodată, tiran abominabil și om de stat superior, care ar fi putut salva imperiul și n-a făcut decât să-i precipite ruina.

Și de această dată, se vede, oamenii nu i-au lipsit Bizanțului. Fără îndoială, era prea târziu ca acești Comneni să redea imperiului gloria sa trecută. Turcii erau la Iconium; și acolo rămaseră; în Balcani, popoarele slave, cu sprijinul crescânde Ungarii, se constituiau în state aproape independente. Cu toate acestea, Comnenii au dat imperiului o ultimă rază de splendoare; și, în dezastrul veacurilor următoare, popoarele, foarte adesea, și-au amintit de secolul Comnenilor ca de o epocă strălucită și fericită între toate.

Încă o dată, pe toate frontierele, armatele bizantine apar active, adesea victorioase: împotriva normanzilor din Italia, a căror râvnire se întinde spre Orient și pe care ele o resping; împotriva turcilor pe care îi țin în eșec; și, în curând, situația este restabilită, împotriva sârbilor, ungurilor și, până în Occident, împotriva regilor normanzi din Sicilia și împotriva împăraților germanici. Diplomația imperială își desfășoară pretutindeni supla sa abilitate și intrigile sale savante, de la Iconium la Veneția, în Ungaria, în Germania, în Franța, în Italia ca și în Siria; în lumea secolului al XII-lea, Constantinopolul este unul dintre centrele principale ale politicii europene. În interior, o mare operă de reorganizare administrativă și socială se

îndeplinește. Societatea bizantină din secolul al XII-lea apare minunat de elegantă și rafinată, curioasă de problemele spiritului și iubitoare a lucrurilor de artă. Constantinopolul este, prin splendoarea și prin bogățiile sale, capitala incomparabilă. Călătorii care îl vizitează fac descrieri minunate și păstrează amintiri uluitoare: Endes de Denil, ca Benjamin de Tudela; Robert de Clari, ca Villehardouin. Prosperitate periculoasă, de altfel, prin râvnirile ce excită și care avea să piardă imperiul.

Un grav eveniment marchează, într-adevăr, secolul Comnenilor. Este momentul când, prin cruciade, Bizanțul oriental intră în contact direct cu Occidentul. Dacă luăm în considerație, din punctul de vedere al Imperiului Grec, cruciadele, vom vedea că acest mare efort al creștinătății pentru a elibera Sfântul Mormânt a fost mai degrabă dăunător decât util monarhiei. Apropiind două lumi incapabile să se înțeleagă, a înăsprit, între ele, resentimentele și ura.

Arătând oamenilor din Occident, venețienilor mai ales, avuțiile imperiului și minunatul teren pentru operațiunile comerciale, a deschis poște nemaiauzite. Obligându-i pe greci să ia măsuri de precauție împotriva oaspeților neliniștitori și ostili (rând pe rând Godefroy de Bouillon, Ludovic al VII-lea, Frédéric Barbarosa s-au gândit să ia cu forța Constantinopolul), acțiunea cruciadelor i-a întors pe bizantini de pe drumul politicii lor naturale și i-a făcut mai slabi împotriva turcilor. Amestecând, în final, imperiul în afacerile Apusului, cruciadele au trezit vechile ambiții și au îndepărtat monarhia de pe calea ei normală și înțeleaptă.

Imperialismul lui Manuel Comnenul i-a neliniștit pe latini, epuizând în același timp imperiul. Bogăție și slăbiciune erau îndeajuns pentru a atrage asupra imperiului grec

pofta latinilor: imprudențele politicii imperiale neliniștindu-i, bravând Occidentul și justificând, prin aceasta, ura – au făcut restul.

Încă o dată – ca pe timpul lui Iustinian –, imperiul avusese sub Manuel Comnenul foarte mari ambiții. În aceeași măsură, lichidarea a fost dificilă și dezastruoasă. În timp ce naționalitățile balcanice – sârbii, bulgarii – se redeșteptau și se reconstituiau, ostilitatea latinilor devenea, pe fiecare zi, tot mai redutabilă; și o îndoită amenințare venea din pretențiile papalității și din înverșunatele râvniri ale Veneției.

În interior domnea anarhia. Comnenilor le-au urmat împărați slabi din casa Angelilor; în mâinile acestora, imperiul, la finalul secolului al XII-lea, se descompunea. Urmarea era fatală: a fost a patra cruciadă, care, plecată să elibereze Sfântul Mormânt, termină prin a lua Constantinopolul și, grație diplomației Veneției, cu complicitatea tacită a papalității, răstoarnă imperiul grec și instalează, pe tronul Comnenilor și în aplauzele creștinătății, un conte de Flandra.

III

Imperiul sub Paleologi (1261–1453)

Evenimentul din 1204 a însemnat, pentru Imperiul Bizantin, lovitura din care niciodată nu s-a mai ridicat.

Neîndoios, Imperiul Latin din Constantinopol a fost efemer, și din 1261 grecii reîntrau în capitala lor. Dar o mulțime de state latine subzistau în Orient. Venețienii și genovezii activau ca stăpâni și Occidentul întorcea, neîncetat, priviri ambițioase spre Bizanț.